

I. Lipót 1690–1695. évi kiváltságai

Szerb, magyar, Habsburg érdekek

A nemzetközi összefogással 1683-ban megindult törökellenes háború Magyarország csaknem teljes felszabadításával végződött. A háború az oszmán oldalon találta a 15–17. század folyamán hazánkba beköltözött szerbség java részét. Ők a török vesztesékekkel együtt hátráltak az eredeti, középkori határokig, majd azokon túlra, a „régii” – azaz déli – Szerbia területére. Az egykori magyarországi hódoltságban maradt szerbség erősen megfogyatkozott. 1690-ben azonban új szerb menekült-hullám érkezett Magyarországra. Az újabb bevándorlás – amely egyes túlzó beszámolók szerint 30-40 ezer családdal (mintegy 200 ezer fővel), más vélemény szerint lényegesen kevesebbel gyarapította a Magyar Királyság népességét – szorosan összefüggött a délkelet-európai területeket visszafoglaló háború eseményeivel.

Győzelmek sorozata

I. Lipót császár és magyar király hadserege sikert sikerre halmozott: a nagyharsányi csata (1687) után meghódoltak a szerémségi török várak, és Szlavónia lakossága letette a hűségkürt az uralkodónak. A következő év szeptemberében Miksa Emánuel császári fővezér visszavette Belgrádot, 1689-ben Badeni Lajos két csatában – Grabovánál és Batočinánál – megverte Redzseb szófiai pasa seregét, majd elfoglalta Ništ, alvezére, Aenea Silvio Piccolomini tábornagy pedig a bolgár határ közelében fekvő Pirotot és a Ništől dél-délnyugatra eső Novi Pazart, Prištinát, valamint Úszküböt (a mai Szkopjét).

Lajos badeni örgróf győzelmei egy esztendő leforgása alatt Belgrádtól délre mintegy 320 km-rel kitolták a

török uralom alól felszabadított terület határát.

A sikerek – valamint Lipót 1690. április 6-án a Balkán országaihoz és népeihez intézett felhívásának – hatására az oszmán uralom alatt élő szerbek felajánlották szolgálataikat a Habsburg uralkodónak. Vezetőjük, III. Arsenije Čarnojević peći (ipeki) pátriárka (a görögkeleti egyház főpapja) a Piccolomini tábornaggal folytatott tárgyalásokon megígérte a császári csapatok fegyveres támogatását.

Szerb menekülés Magyarországra

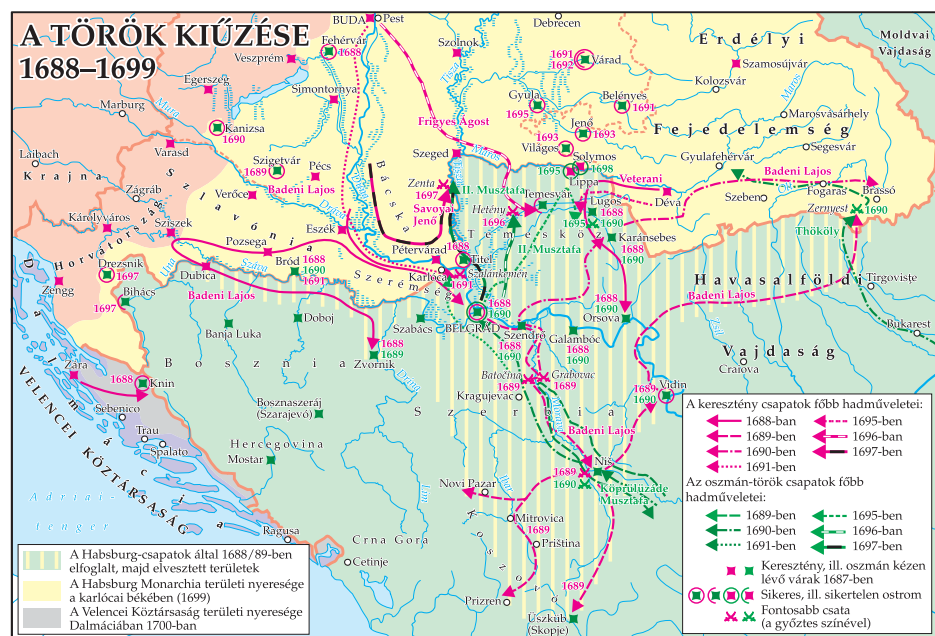
A balkáni előrenyomulás rövid életűnek bizonyult. A Franciaország és a Német-római Birodalom között kirobbant pfalzi örökösödési háború (1688–1697) Lipót kétfrontos küzdelemre kényszerítette. Csakhamar csorbát szenvedtek a császári fegyverek nyugaton és keleten is. Nyugaton francia kézre került Philippsburg, Speyer és Worms a Rajna mentén (1688. szeptember – 1689 tavasza).

I. Lipót magyar király (1657–1705) és német-római császár (1658–1705). Benjamin Block festménye, 1672

Keleten pedig Köprülü Musztafa nagyvezír és a török szolgálatba állt Thököly Imre a Balkánon és Erdélyben Kačaniknál, Nišnél és Zernyestnél aratták győzelmeiket (1690. január–szeptember).

A visszavonuló császári csapatokkal indultak útra északnyugati irányba a Habsburg-barát szerb felkelők és családtagjaik. Belgrád környékén gyülekeztek, ahol a pátriárka és görögkeleti szerzetesek szervezték a kivándorlást a Magyar Királyságba. Az átköltözés meneküléssé vált; utolsó csoportjuk két nappal a vár eleste (1690. október 8.) előtt kelt át a Száván. Egy részük megállt a Szerémségben, és jelentős telepe-

ket hozott létre Zimonyban, Péterváradon, mások a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon vetették meg lábukat (Szabadka, Baja, Szeged, Kecskemét, Debrecen), megint mások a Duna jobb partján húzódtak felfelé Baranyába, s onnan tovább vándoroltak Budára, Szentendrére, sőt egyes csoportjaik eljutottak Esztergomba, Komáromba és Győrbe.

Kiváltságok „ideiglenesen”

Lipót 1690. augusztus 21-én, 1691. december 11-én és 1695. március 4-én kelt okleveleivel adományozott kiváltságokat a magyarországi szerbeknek. A három dokumentum közös tartalma, hogy *önkormányzatot biztosítottak* a pravoszláv (görögkeleti) egyház számára: lehetővé tették a szerb egyházfő megválasztását az egyházi és a világi rendek kongresszusán, továbbá elismerték a pátriárka rendelkezési jogát a püspökök, papok, szerzetesek, templomok és kolostorok felett. Engedélyezték a gregorián naptár helyett a régi (Julián-) naptár használatát, és mentesítették az egyházi személyeket a tized és az állami adó fizetésétől, valamint a katonai beszállásolástól.

A második kiváltságlevél növelte az egyház világi hatalmát. Kimondta: az utód nélkül elhunyt pravoszláv hívők vagyona az egyházra száll, és felruházza a pátriárkát alacsony rangú szerb katonatisztek kinevezésének, egyes világi peres ügyek elrendezésének, valamint céhstatútumok (-szabályzatok)

III. Arsenije Černojević szerb pátriárka főpapi ornátusban. Festett fa, 18. század vége

megerősítésének jogával. A harmadik oklevél mindezeket túl valamennyi pravoszláv hívőt mentesítette a katolikus egyházat megillető tized fizetésétől, viszont kötelezte őket saját püspökeik és papjaik eltartására.

A kiváltságlevelek egyike sem intézkedett a bevándorló szerbek külön területre telepítéséről, és saját világi előljárójuk, a vajda (*vojvoda*) megválasztásának lehetőségéről. A szabad vajdaválasztásról annak ellenére sem szóltak, hogy azt a korábbi, az 1690. április 6-án kelt felkelésre felhívó, úgynevezett *Invitorium* kilátásba helyezte. Igaz, csak arra az esetre, ha kiűzik az oszmán hódítókat a szerbek Száván

túli területeiről. A Černojević pátriárkához intézett levél – mint egyfajta ígérvény – így összegezte a kilátásokat: „megígérjük nektek, az előbb említett népeknek és országoknak (ti. Albánia, Szerbia, Mysia, Bulgária, Szilisztria, Illyria, Macedonia, Rascia lakóinak), kik nekünk, mint magyar királynak vannak alárendelve, hogy meg fogjuk tartani elsősorban a ti vallásszabadságok kiváltságait és jogait, a vajda választásának jogát, és hogy mentesek lesztek minden közteher viselésétől és adótól.” A lipóti kiváltságok tehát *alapvetően csak egyházi, vallási kiváltságok* voltak. Azért adományozta az uralkodó azokat, hogy megnyerje és lelkesítse a szerbeket a török elleni harcra, s hogy a felszabadító háború után garantálja vallási jogaikat Szerbiában. Lipót azon reálisnak látszó feltételezésből indult ki, hogy a szerbek ideiglenes magyarországi tartózkodás után *visszatérnek hazájukba*, ahol régi szokásaik és kiváltságaik szerint élnek egyházi és világi előljáróik kormányzásával.

Magyarországon rekedve

A háborút lezáró 1699. évi karlócai békekötéssel ezek a remények szertefoszlottak, az ígérvény semmissé vált, a hajdani Szerbia területe – így a Szerémség keleti fele, a Temesköz és a Száván túli részek – *oszmán kézen maradt*. A Magyarországon rekedt szerbek – félve a megtorlástól – nem tértek haza valamikori lakóhelyükre. Később, amikor az 1690–1695 között szerzett privilégium

Szerb Egyházművészeti Gyűjtemény, Szentendre

Rác férfi, 17. század

Rác asszony, 17. század

Rác leány, 17. század

Görögkeleti pap, 17. század

mok megerősítését kérték Lipót utódaitól, ők csak feltételesen hagyták jóvá azokat. I. József 1706. évi oklevelében fenntartotta a jogot, hogy idővel módosítsa a kiváltságokat, és tartalmukat az ország törvényeihez igazítsa. III. Károly 1713. évi és Mária Terézia 1743. évi konfirmációjából (megerősítés) sem hiányzott a változtatásra vonatkozó jogfenntartó záradék, sőt a királynő még I. Józsefnél is hangsúlyosabban kiemelte a szerb szabadságok korszerűsítéséhez fűződő jogosultságát. De az óhazára vonatkoztatott lipóti ígéreteket a szerbek új hazájukra, Magyarországra is érvényesíteni akarták. Ezek a követelések azután az új hazában heves küzdelmet váltottak ki a szerbek, a magyarok és a Habsburg-kormányzat között.

A rendi harcok sűrűjében

A 17. század végén Magyarországra menekült szerbek nem ismerték a birodalom és azon belül a Magyar Királyság helyzetét.

Önhibájukon kívül beleszóppentek a bécsi udvar és a magyar nemesség immár évszázados, rendi-vallási elemekkel sűrűn átszőtt küzdelmébe. Amilyen mértékben megismerkedtek új hazájuk körülményeivel, olyan mértékben nőtt az igényük, hogy külön területen, *saját jog- és szokásrendjük* szerint éljenek. Már 1708-ban kérték, hogy letelepedhessenek a részükre kijelölt különálló területen, főpapjaik és nemeseik helyet foglalhassanak az országgyűlésben és a városi magisztrátusok ülésein, továbbá hogy a magyar országgyűlés cikkelyezze be kiváltságaikat. Később területi autonómiát követeltek a Bánság területén, valamint szerb udvari hivatal létrehozását a bécsi udvari és a cseh kancellária mintájára. Egyik sem valósult meg a rendek elutasító álláspontja miatt.

A magyarok idegenkedésének gyökerei a szerb bevándorlás első évtizedeire nyúlnak vissza. A jövevények kiváltságaikra hivatkozva *nem akartak adót fizetni*, és ellenszegültek a vármegyék akaratanak. A létbizonytalanság, a megélhetési gondok garázdálkodás-

MNM Történelmi Képcsarnok

Délvidéki határőr katonák.
Martin Engelbrecht színezett rézmetszete,
18. század első fele

ra, rablásra indították a telepések egy részét; ezért érdemelték ki a „vadrác” elnevezést. Az 1703-ban kirobbant Rákóczi-felkelés idején természetszerűleg az udvar és az uralkodó mellé álltak, hiszen Bécs fogadta be őket, és adta kiváltságaikat. A szüntelenül zajló, egymást kölcsönösen pusztító, mindkét, de kivált szerb oldalról bestiális mozzanatokban bővelkedő összecsapásokban a két nép még inkább eltávolodott egymástól. Összességében: a szerbek nem fogadták el a szabadságukat korlátozó magyar jogrendet, a magyarok viszont nem engedték, hogy a szerbek „államot képezzenek az államban”.

A határőrvidék megszervezése

A bécsi udvar felfogása a szerb–magyar ellentétekben ezután kétszáz évig meghatározó volt. A Habsburg uralkodók számára előnyöket jelentettek a harcias szerbek: felhasználták fegyveres erejüket a török elleni háborúban, szükség volt rájuk a Rákóczi-felkelés idején a rebellis magyarok letörésére,

végül részben ők alkották a törökkel kötött karlócai béke (1699) után az Adriai-tengertől az Al-Dunáig megszervezett határőrvidék leggyorsabban mozgósítható és legolcsóbb katonai erejét. Ugyanakkor a Habsburgoknak figyelembe kellett venniük a magyar rendek álláspontját és tiszteletben kellett tartaniuk a magyar törvényeket, hiszen magyar királyok is voltak, akik a nemesi alkotmányra tettek koronázási esküt. Tény, hogy mindenkor a magyar államiság érdekeit képviselték, hacsak az összbirodalmi szempontok nem kívánták másképpen. Ezért nem adták meg a szerbeknek a kívánt vajdaságot, viszont letelepítették őket a bécsi Udvari Haditanács közvetlen irányítása alatt álló Kikindai és Tiszai Határőrvidéken, valamint a titeli Sajkás kerületben. Károlyi Sándor, a feladatra kirendelt bizottság egyik tagja a következőket jegyezte be erről naplójába: „Titeltől Szege dig a Tisza tétetvén határol a török és a keresztény között, a

Tisza mellett való rácság reguláltatott [szabályoztatott], s a fegyveres népnek sáncokból sáncokra való osztása, meghatározása concludáltatott [eldöntött], s annak szántó földje, rétje kihasítatott, s az fegyvertelen pedig tereh [ti. teher] viselés alá vettetett.” A katonáskodó szerbek mentesültek a jobbagság állami, úrbéri és egyházi kötelezettségeitől, amellet elkerülték őket a közvetlen vármegyei igazgatás kellemtelenségei. Így sikerült csökkenteni a két nép összeütközésének lehetőségét.

*

A török kiűzése után kialakult szerb–magyar konfliktusban alapjában Bécs az összbirodalmi és a magyar érdekeket igyekezett egyeztetni. Amit megígért a Magyarországra menekült szerbeknek, azt megadta az igazságság elve alapján, ugyanakkor iparkodott feloldani a szerb különállás és a magyar államiság között létrejött feszültséget.

VARGA J. JÁNOS